

ПЕТНАЕСТ ГОДИНА РАДА ЗАВОДА ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ У КРАЉЕВУ

Мисао о заштити материјалних сведочанстава културне историје српског народа јавља се и почиње да развија још у првој половини XIX века, у време и непосредно после првог и другог српског устанка. Сагласно набујалом осећању националне свести, однос према културној баштини изражавао се далеко више као романтичарски или династички занос и тежња да се обнове немањихка слава, него као стручни, критички однос према културној баштини. Отуда је, још у Милошево време, била знатно развијенија делатност на изради звоника, припрата и других доградњи уз средњовековне сакралне објекте или изради новог слоја живописа преко старих фресака, него што се поштовала аутентичност старе уметности.

„Путешествије” Јоакима Вујића представља први озбиљнији покушај евиденције и валоризације наслеђених културних вредности, уз све недостатке који су разумљиви с обзиром на услове под којима је тај посао обављен.

У последњим деценијама прошлог и почетком овог века, до првог светског рата, овакав се однос постепено мења, иако уз велике тешкоће. Била је сувише велика несразмера економских могућности и нивоа свести и сазнања средине према огромним потребама и одговорности пред драгоценом, а угроженом културном баштином.

Први образовани прегаоци на том послу, историчари и писци, архитекти, више су се бавили проучавањем и документацијом споменичких вредности, него њиховом заштитом. Међутим, резултати њиховог труда су изузетно вредни и корисни, те су имена Михаила Валтровића, Драгише Милутиновића, Димитрија Аврамовића, Косте Јовановића и других домаћих прегалаца, као и странаца — Каница, Мијеа, Кондакова, Гиљфердинга и других — и данас незаобилазна при стручном и научном приступу заштити наше културне баштине.

Пре првог светског рата изведено је и неколико захвата на непосредној заштити (Градац, Св. Никола у Куршумлији, Руденица) или обнова (Манасија, Лазарица) средњовековних споменика културе. Објективно би се радовима на обнови могле ставити многе примедбе, с обзиром на извесне произвољности на којима су засновани, али се и у европским размерама тада јављају многи слични покушаји, те је такав приступ био у одређеном смислу савремен.

Заштита споменика културе у Србији између два рата била је, разуме се, такође условљена друштвеним околностима у којима се развијала. Повремено под двојним утицајем државе и цркве, а повремено препуштена случају или иницијативи појединаца, заштита споменика културе у том периоду добија врло различите облике, па и резултате. Томе озбиљно доприноси и потпуно одсуство законске регулативе.

Зато су истакнути појединци, од којих су неки и данас живи те још увек дају допринос развоју мисли о циљевима и методама заштите, схватајући значај и вредност споменика, били у прилици да речју и делом сачувају и истакну такве вредности. У таквим околностима долази до заштите или обнове Каленића, Пећке Патријаршије, Бањске, Сопоћана, Жиче, Дечана и других највреднијих споменика. Исходи ових радова, који су углавном публиковани, и данас су пред нама и служе као примери могућих приступа заштити, зависно од посебних захтева које поставља сам споменик својим историјским особеностима или степеном угрожености.

Двадесетог фебруара 1945. године, док је још трајао рат, Национални комитет ослобођења Југославије на челу са председником Комитета, маршалом Јосипом Брозом Титом, донео је *Одлуку о заштити и чувању културних споменика и старина*. То је први општи правни акт из области заштите споменика културе у Југославији, те се од 1975. године 20. фебруар обележава као Дан заштите споменика културе у Југославији. Овим актом, као и каснијим савезним, а затим републичким законима о заштити споменика културе, Југославија је ушла у ред напреднијих земаља у погледу обезбеђивања законске регулативе заштите споменика културе.

У Србији је до 1947. године, делатност заштите обављана углавном преко Уметничког (данашњег Народног) музеја у Београду. Оснивањем Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије, 1947. године, ударени су темељи служби заштите у Србији. Овај Завод, данас под називом Републичког завода за заштиту споменика културе, учинио је и чини велики допринос развоју службе заштите, како у погледу прикупљања и обраде документације, тако и у пројектовању и извођењу заштитних радова и другим битним облицима унапређивања заштите споменика културе у Србији.

Завод за заштиту споменика културе у Краљеву основан је решењем Скупштине среза Краљево (Службени лист Среза Краљево, бр. 4 од 20. фебруара 1965. године). Наравно, случајним стицањем околности се догодило да се 20. фебруар поново јавља као нарочит датум везан за развој заштите споменика културе у Србији, али је сигурно да оснивање Завода у Краљеву, а убрзо затим и у Крагујевцу и Нишу, представља веома значајан корак у смислу унапређења и проширења ове делатности. Законом о спровођењу Ус-

тавног закона о укидању срезова у СР Србији од 1966. године, оснивачка права и обавезе према Заводу у Краљеву преузели су органи Републичке скупштине, а делатност Завода је, до 1. 04. 1969. године, била финансирана од Републичког фонда за унапређење културних делатности. Онивањем општинских и Републичке заједнице културе, материјалне и друге претпоставке за обављање своје делатности Завод остварује слободном разменом рада, пре свега са Републичком заједницом културе, а и са другим самоуправним интересним и друштвено-политичким заједницама, организацијама удруженог рада и другим самоуправним интересним и друштвено-политичким заједницама. Договором преко Републичке заједнице културе и Заједнице Завода за заштиту споменика културе, Завод у Краљеву обухвата својом делатношћу 25 општина на подручју данашњих региона Краљева и Титивог Ужица.

ПОРТА
ОКТОБРА

Историјске околности су учиниле да се на том поднебљу налазе споменици од највећег значаја за културну историју српског народа, али и других култура које су овде настајале гасиле се, или још увек трају. Многа сјајна достигнућа уметничког стваралаштва у прошлости су нестала, а многа преостала затечена су у тешком, често трагичном стању. Упркос чињеници да процес пропадања и нестајања споменичких вредности још увек траје, јер га је и теоријски немогуће потпуно зауставити, Завод у Краљеву је својим деловањем учинио да је велики број културних добара спасен, заштићен и стављен у службу нашег даљег културног развоја.

За деценију и по свог постојања и рада, Завод у Краљеву је израстао у радну организацију која у својим редовима окупља све неопходне профиле — архитектонске, археолошке, историјско-уметничке, етнографске, сликарске и других струка, као и стручњаке за правну заштиту, израду и вођење документације, организацију радова на непосредној, техничкој заштити, и друге неопходне сараднике. Истовремено, око Завода се окупља и кроз њега делује знатан број спољних сарадника из редова културних, научних и јавних радника. Друштвена улога Завода за заштиту споменика културе у Краљеву посебно се огледа у томе што је Завод један од најзначајнијих чинилаца на развоју свести и сазнања о присуству и укључивању споменика културе у савремен развој средина у којима Завод делује. Било би нетачно рећи да ову своју улогу Завод лако остварује, јер се још увек у многим срединама савремено планирање и развој усмерава или спонтано одвија на штету културних добара. У том погледу је готово подједнако тешка ситуација у градовима где урбанистичко планирање недовољно познаје и признаје споменичке вредности као равноправан чинилац планирања, као и у селима где етнографски споменици убрзано уступају место новим, непровереним и по правилу сумњивим вредностима.

Своју друштвену улогу Завод остварује на више начина: пре свега стручним радом на истраживању терена, прикупљању и обради документације, обради предлога за заштиту непокретних културних добара, вођењу регистара непокретних културних добара и учешћу у просторном и урбанистичком планирању. Истовремено, Завод веома интензивно ради на пројектовању, организовању и извођењу радова на културним добрима. Најзад, Завод обавља значајну активност на издавачкој и информативно-пропагандној делатности.

ПОРСТА

У свим поменутих правцима свог рада Завод је изузетно много учинио. Највећи део терена је рекогносциран и у евиденцији се налази преко три хиљаде објеката. На оним деловима терена где нису извршена систематска и комплексна истраживања, постоје резултати засновани на повременим или тематским истраживањима, те су и на њима познате све значајније споменичке вредности. Око 180 објеката је заштићено и регистровано а за неколико десетина поступак заштите је у току. За близу 150 споменика урађени су пројекти и изведени радови на археолошким и другим истраживањима, заштити, обнови и презентацији. Међу овим пројектима и радовима има знатан број таквих који по својој сложености и степену стручности са којом су обављени представљају изузетна достигнућа у области заштите. Зборник научних и стручних радова „Рашка баштина”, чији је први број изашао 1975. године, а други у 1980. години, сврстава се у највише домете публикација ове врсте. Организовањем изложби праћених каталогом којима су представљена достигнућа у заштити споменичких вредности на теренима на којима Завод ради, јавност је шире и непосредније обавештена о исходима тог рада. Најзад, стручни сарадници Завода су својим иступањима на стручним и научним симпозијумима, кроз публикације, средства јавног информисања, као што су дневна и недељна штампа, радио и телевизија и на многе друге начине, такође дали велики допринос јавности сопственог рада и развоју сазнања о заштити културних добара.

Ваља рећи и то, да се рад на заштити споменика културе још увек обавља под веома тешким условима, посебно када је реч о извођењу радова на техничкој заштити. Удаљеност објеката од саобраћајних веза и недостатак материјалних и кадровских потенцијала представљају непрекидно искушење за раднике Завода. Такве тешкоће су се за протеклу деценију и по у знатној мери савлађивале личним и колективним одушевљењем радника за посао коме су се посветили и уверењем да ће исходи таквих напора заузети достојно место у историји заштите нашег културног наслеђа. Такав однос је истовремено и гаранција да ће споменици културе, после тешке али достојанствене прошлости, имати будућност која ће им обезбедити достојно место и улогу у даљој хуманизацији животног простора човека.